

[Rewolucja francuska – Wikipedia, wolna encyklopedia](#)

https://pl.wikipedia.org/wiki/Rewolucja_francuska

Rewolucja francuska

Zdobycie Bastylii, 14 lipca 1789

Rewolucja francuska, Wielka Rewolucja Francuska^[1], także **wielka rewolucja** – okres w [historii Francji](#) w latach 1789–1799, w którym doszło do głębokich zmian polityczno-społecznych i obalenia [monarchii Burbonów](#).

Za jej symboliczny początek uważa się zdobycie [Bastylii](#) przez [paryskich](#) mieszczan 14 lipca 1789 roku (nieliczni wskazują na [przysięgę](#) deputowanych [Stanów Generalnych](#), złożoną 20 czerwca 1789 roku w [sali do gry w piłkę](#)). Za koniec rewolucji uznaje się kres rządów [dyktatoratu](#) 9 listopada (18 [brumaire’a](#)) 1799 roku, kiedy to [Napoleon Bonaparte](#) przeprowadził [zamach stanu](#), ogłaszając się dzień później [pierwszym konsulem](#). Podaje się także [przewrót termidoriański](#) z 27–28 lipca 1794 roku, kończący rządy [jakobinów](#).

Zdaniem [legitymistów](#) o końcu rewolucji można mówić w momencie [restauracji Burbonów](#) w 1814 roku. Mimo to również w okresie restauracji politycy zwani ultrasami krytykowali króla [Ludwika XVIII](#) za akceptację parlamentaryzmu i odrzucenie możliwości powrotu do [ancien régime’u^{\[2\]}](#).

Francja przed rewolucją

Król [Ludwik XVI](#)

Francja przed rewolucją należała do grona najpotężniejszych państw na świecie. Była też, z 25 milionami mieszkańców^[3], zdecydowanie najludniejszym krajem w Europie. Kwitł w niej handel i przemysł, na wysokim poziomie stało wytwórstwo towarów luksusowych, sprzedawanych w całej Europie. Przez Francję przepływała również większość towarów kolonialnych, użytkowanych na kontynencie, sprowadzanych z [francuskich terytoriów zamorskich](#) w [Ameryce](#), na [Karaibach](#) i w [Indiach](#).

Francja przed rewolucją była [monarchią absolutną](#). Władza królewska nie była ograniczona [prawem stanowionym](#), lecz [prawami fundamentalnymi](#). [Państwo](#) utożsamiano z osobą władcy. Król reprezentował samoistną ideę państwa, stojącego ponad wszelkimi interesami społecznymi, jako osoba znajdująca się poza partykularyzmami^[4]. W rzeczywistości bardzo wiele zależało od osoby króla i jego umiejętności narzucania własnej woli otaczającym go urzędnikom. Młody król [Ludwik XVI](#), który wstąpił na tron w roku 1774, nie posiadał dostatecznej siły woli, by móc władać z mocą równą [Ludwikowi XIV](#) – twórcy francuskiego absolutyzmu.

Stany

Systemem społeczno-politycznym Francji przedrewolucyjnej był [feudalizm](#), którego rodowód sięgał [średniowiecza](#). Zgodnie z nim społeczeństwo francuskie było podzielone na [stany](#).

Chłop niosący na swych barkach księdza i szlachcica – satyra polityczna

Szlachta

Stan [szlachecki](#), liczący do 350 tys. osób^[5], nie był jednolitą klasą społeczną. Szlachta od czasów [Frondy](#) pozbawiona była bezpośredniego udziału we władzy, posiadała jednak wiele przywilejów honorowych, cieszyła się wyłącznym prawem dostępu do wyższych urzędów kościelnych, wojskowych i administracyjnych, zwolniona była z podatków głównych i kwaterunku. Ta część szlachty, która posiadała lenna, miała prawo do licznych danin ściąganych z chłopów^[6].

Najwyżej stała grupa ok. 4 tys. rodzin „przedstawionych” królowi – osób stale towarzyszących królowi, tworzących jego dwór, oraz [książąt krwi](#). Ich utrzymanie pochłaniało ok. 33 milionów [liwrow](#) rocznie ze skatupy królewskiej^[7]. To z tej grupy rekrutowało się wyższe duchowieństwo i wyżsi oficerowie. Żyli oni stale na skraju bankructwa, chcąc ratować swoje majątki, w pewnym momencie zaczęli brać za żony córki bogatych mieszczan, co znacznie zbliżyło ich ekonomicznie do wielkiej burżuazji^[8].

Drugą grupę szlachty stanowiła szlachta urzędniczo-sądowa, zwana zależnie od sprawowanej funkcji szlachtą togi ([Noblesse de robe](#)), kancelarii ([Noblesse de chancellerie](#)) bądź dzwonu ([Noblesse de cloche](#)). Były to osoby pracujące w administracji królewskiej, zasiadające w [parlamentach](#), będące urzędnikami miejskimi. Od XVII wieku dwór królewski sprzedawał urzędy i [nobilitacje](#) wraz z prawem do dziedzicznego ich przekazywania. Pozbawiona odpowiedniej genealogii szlachta urzędnicza traktowana była jako arystokracja drugiej kategorii, nie miała dostępu do dworu królewskiego. Mimo tego posiadała ogromną władzę i wielkie możliwości bogacenia się. Szczególnie istotna była rola parlamentów królewskich, które składały się niemal wyłącznie ze szlachty z warstwy urzędniczej, a w sytuacji niezwoływania [Stanów Generalnych](#) rościły sobie prawo do reprezentowania woli całego narodu^[9].

Trzecią grupę tworzyła szlachta senioralna, tworząca wraz z arystokracją dworską szlachtę miecza ([Noblesse d'épée](#)). Mimo wielkich tradycji jej rola malała, a władza ograniczała się do własnej [seniorii](#), w której także zakres realnej władzy był coraz mniejszy. Głównym przywilejem szlachty było prawo ściągania [renty feudalnej](#), rodzaju [tenuty](#) dzierżawnej, w dwóch formach: w naturze ([snopowe](#) – [champart](#)) i w pieniądzu ([czynsz](#) – [cens](#)). Jej wysokość jednak, ustalona przed wiekami, miała coraz mniejszą wartość rzeczywistą^[10]. Szlachcic dzierżył w swym ręku także niższe sądownictwo, miał prawo do różnych drobnych przywilejów, a przede wszystkim zwolniony był z

podatku. Całość majątku szlacheckiego we Francji dziedziczył najstarszy syn, młodszy bądź dostawali skromne działki, bądź szukali miejsca w armii lub w Kościele. System ten powodował ukształtowanie dużej grupy społecznej, tzw. „plebsu szlacheckiego” – osób posiadających tytuł szlachecki, żyjących jednak na bardzo niskim poziomie. Do panów feudalnych należała duża część gruntów, posiadali również wsie i miasteczka, głównie jednak na północy i zachodzie^[6]. Uboższa szlachta mogła zajmować stanowiska w biurokracji, armii i administracji na prowincji.

Duchowieństwo

Duchowieństwo Kościoła rzymskokatolickiego liczyło w przededniu rewolucji około 120 tysięcy osób, w tym 20-25 tysięcy zakonników i 40 tys. zakonnic. Do Kościoła należała jedna dziesiąta ziem uprawnych, położonych głównie na północy^[11]. Dochody z nieruchomości, sięgające 130 milionów liwrow, czerpali głównie wysocy dostojnicy, którymi mogli zostać głównie szlachcice, co tworzyło podziały w samym Kościele. Niższe duchowieństwo było z tego stanu rzeczy niezadowolone i nastawione reformatorsko, a w wyniku uchwały Konstytuanty z listopada 1789 roku, która brała kler na utrzymanie państwa, miało wręcz zyskać^[12]. Drugim źródłem dochodów była dziesięcina (*décime*), której podlegał każdy grunt, nawet szlachecki, ściągana była ze zbóż, innych ziemiopłodów i bydła, jej wartość wahała się od 100 do 120 milionów liwrow^[13]. Jedynym podatkiem jaki opłacało duchowieństwo była „dobrowolna danina”, wynosząca 3,5 miliona liwrow. Na barki duchownych spadało także prowadzenie rejestrów stanu cywilnego, kierowanie opieką społeczną i szkolnictwem.

Stan trzeci

Najliczniejszy stan trzeci (Tiers) obejmował chłopstwo i mieszczaństwo (99% ludności Francji, w tym mieszczaństwo 15%, a chłopstwo 84%). Chłopi pełnili istotną rolę w gospodarce, gdyż uprawa roli wciąż była podstawą francuskiej gospodarki. Do obowiązków chłopstwa należało płacenie czynszów dzierżawczych, składanie zwyczajowych danin, określona praca na rzecz Kościoła, wykonywanie prac szarwarkowych. Szczególnie uciążliwe były jednak podatki. Chłopi płacili je na rzecz króla, Kościoła (dziesięcina) i pana. Dotyczyły też ich różne zakazy. Chłopi nie mogli prowadzić młyna, mogli posiadać tylko jedną prasę do winogron. Gdy przychodził nieurodzaj, sytuacja stawiała się dla nich krytyczna. Mimo to ich sytuacja prawna była znacznie lepsza niż w innych krajach europejskich, również pod względem dobrobytu ich sytuacja była relatywnie lepsza niż w wiekach poprzednich. Co więcej tylko około miliona chłopów żyło w poddaństwie, głównie w Nivernais i Franche-Comté. Dobra tzw. *serfs* podlegały prawu martwej ręki (w 1779 roku zostało ono zniesione w domenę królewskiej), a do 1779 oni sami nie mieli prawa opuścić dóbr swojego pana. Istotnym problemem na wsi był „głód ziemi” – jedynie 35% gruntów należało do 20 milionów chłopów. Tragiczną sytuację pogłębiały dodatkowe stare metody uprawy ziemi, stosowanie trój- i dwupolówki sprawiało, że 1/3 lub nawet połowa ziemi co roku leżała odłogiem. Liczna była biedota wiejska, trudniąca się chałupnictwem i angażująca się w prace sezonowe, a w sytuacjach skrajnych uciekająca się do przemytu. Uzależnienie chłopów, tym razem od burżuazji, rosło wraz z pojawieniem się systemu „dzierżawy na pół zysku” (métayage), pobocznym efektem tego procesu było pojawienie się grupy bogatych dzierżawców (*fermiers*), którzy dzierżawiąc najlepsze grunty za gotówkę byli w stanie osiągać znaczne dochody. Obok nich do bogatego chłopstwa zaliczano „sprzężających” chłopów (*laboueurs*) posiadających wystarczająco duże działki by móc żyć dostatnio^[14].

Encyklopedysta [Denis Diderot](#)

Encyklopedysta [Jean le Rond d'Alembert](#)

Mieszczaństwo (*bourgeoisie*, [burżuazja](#)) było grupą bardzo zróżnicowaną. Bogaci mieszczaństwo swoją dobrą, bądź względnie dobrą sytuację finansową zawdzięczali handlowi, przemysłowi i bankowości. Ludność miast na przestrzeni XVIII wieku wzrosła pięciokrotnie. [Paryż](#) w końcu stulecia liczył 600 tysięcy mieszkańców, [Lyon](#) 100 tysięcy, [Bordeaux](#) 80 tysięcy, podobnie [Marsylia](#) i [Rouen](#). Rosło znaczenie mieszczaństwa, w tym głównie bogatej [burżuazji](#). Stare [przepisy cechowe](#) często krępowały produkcję. Bogaci mieszczaństwo znali założenia filozofii [Voltaire'a](#), [Jeana Jacques'a Rousseau](#), [Jacques'a Bernardina de Saint-Pierre'a](#), [encyklopedystów](#) [Denisa Diderota](#), [Jeana le Ronda d'Alemberta](#) i [Claude'a Adriana Helvétiusa](#). Wielu z nich należało do [łóż masońskich](#), krytycznych wobec [absolutyzmu](#). Oświeceni mieszczaństwo, tacy jak Voltaire czy Denis Diderot, z coraz większym trudem znosili sytuację, w której wielka rola ekonomiczna ludzi z ich warstwy nie dawała im wpływów politycznych. Voltaire i [Monteskiusz](#) pragnęli, by Francja podążyła śladem Anglii, gdzie mieszczaństwo, tacy jak [Joseph Addison](#) czy [Edmund Burke](#), zostawali wpływowymi liderami politycznymi. [Drobnomieszczaństwo](#) składało się z robotników i [czeladników](#), kramarzy, dworskiej służby i dużej rzeszy bezrobotnej biedoty. Zazwyczaj ich powodzenie w życiu zależało od zamówień dworu i arystokracji, byli więc często niechętni zmianom, choć ich działalność krępowały cechy

rzemieślnicze. Podczas rewolucji i mordów na arystokratkach w dużej liczbie stracili pracę i zasilili szeregi [sankiulotów](#).

Administracja

Na czele państwa stał król, który od czasów [Ludwika XIV](#) cieszył się władzą absolutną. Król podejmował swe decyzje samodzielnie, zasadniczo w każdej dziedzinie – stanowił i wymierzał prawo, odmierzał i wydawał podatki, dowodził wojskiem i kierował dyplomacją. W sprawowaniu władzy wspierał króla rząd, składający się z kanclerza, zajmującego się sprawami sądowymi, generalnego kontrolera finansów oraz czterech sekretarzy stanu, których obarczano odpowiedzialnością za różne dziedziny.

Teoretycznie władzę nad królem miały [Stany Generalne](#), mogące decydować o wprowadzeniu nowych podatków, jednak po raz ostatni zwołane zostały w 1614 roku, u progu rewolucji stanowiły raczej relikwitu przeszłości niż realną władzę^[15]. Większe znaczenie miały parlamenty, wśród nich przede wszystkim paryski. Swą władzę opierały na posiadanym przez nie prawie „rejestracji” i „remonstracji”, polegających odpowiednio na przywileju rozpatrzenia każdego aktu królewskiego i możliwości jego odrzucenia. Parlamenty w rzeczywistości były najwyższymi sądami królestwa, które jednak z racji wywodzenia się ze zgromadzeń wasali królewskich, uzurpowały sobie prawo do reprezentowania całego narodu w miejscu niezwoływanych Stanów Generalnych. Odrzucenia weta parlamentarnego odbywało się na tzw. *lit de justice*, wystarczyło do tego samo odczytanie aktu w obecności króla. Jednak z jednej strony podkopywało to autorytet władcy, a z drugiej spowalniało wszelkie reformy, przede wszystkim próby narzucenia szlachcie podatków, gdyż to właśnie szlachcice wchodziłi w skład parlamentów. [Ludwik XV](#) zlikwidował parlamenty, a w ich miejsce powołał Rady Wyższe, jednak po objęciu tronu, jego następca przywrócił stary porządek^[16].

Zadłużenie skarbu

Królowa [Maria Antonina](#)

Dwór królewski prowadził życie wystawne i kosztowne. Rzeczywistą władzę często posiadali królewscy faworyci. Przepych życia dworskiego, liczne wojny i niekorzystne układy handlowe doprowadziły do zadłużenia [skarbu państwa](#). Rozrzutność dworu wzrosła, gdy nową królową Francji została księżniczka [Maria Antonina Austriaczka](#). Szczególną niechęć społeczeństwa do królowej

wzbudziła tzw. [afery naszyjnikowej](#) ^[potrzebny przypis]. Sam król [Ludwik XVI](#) nie był charyzmatycznym władcą i nie cieszył się sympatią ludności.

Poborcy podatkowi często zatrzymywali zebrane sumy dla siebie ^[potrzebny przypis]. Obciążeni wysokimi podatkami przemysłowcy byli zmuszeni do podnoszenia cen towarów. Dodatkowo Francję nawiedziły klęski nieurodzaju. W związku z tym, szczególnie w miastach, panował [głód](#). Budżet wciąż był bardzo obciążony ogromnymi wydatkami poniesionymi w czasie [wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych](#) ^[17].

Wszystkie te czynniki spowodowały, że w roku 1788 dług państwowy pochłonął aż 41% budżetu, podczas gdy dwór królewski 15%, wojsko i dyplomacja 27%, a inne wydatki 17% ^[18].

Próba reform

[Jacques Necker](#)

Dwór próbował ratować sytuację i ministrami finansów zostawali kolejno zdolni bankierzy-reformatorzy: [Anne-Robert-Jacques Turgot](#) i [Jacques Necker](#). Turgot próbował naprawić sytuację finansową ówczesnej Francji poprzez m.in. próbę nałożenia podatków na szlachtę i duchowieństwo, ograniczenie wydatków dworskich oraz przeprowadzenie reform takich jak: swoboda handlu zbożem, zniesienie ograniczeń cechowych i zamiana szarwarków chłopskich na specjalny podatek. Jednak pod naciskiem szlachty i Marii Antoniny został zdymisjonowany ^[potrzebny przypis]. Kolejnym ministrem finansów został [Charles Alexandre de Calonne](#), który w celu pokrycia [deficytu budżetowego](#) dokonał [emisji pieniądza](#). W konsekwencji doszło do znacznego wzrostu [inflacji](#).

Preludium

Wobec trudnej sytuacji ekonomicznej, minister finansów Charles Alexandre de Calonne postanowił opodatkować również duchowieństwo i szlachtę. Decyzja taka wymagała zatwierdzenia przez [Zgromadzenie Notablów](#), w którym zasiadali przedstawiciele dwóch pierwszych stanów. Nobile odrzucili wniosek w sierpniu 1787 roku, a de Calonne został zdymisjonowany. Jego następcą został arcybiskup [Étienne Charles de Brienne](#), zwolennik [idei oświeceniowych](#). Był on skłonny złamać siłą opór notablów ^[potrzebny przypis]. Gdy ci odrzucili po raz kolejny zarządzenie de Brienne'a, kilku z nich zostało aresztowanych. Jednak król uwolnił więźniów, a arcybiskupa odwołał ze stanowiska w sierpniu 1788.

Nieurodzaj

W tym samym roku Francję dotknął nieurodzaj, który pociągnął za sobą klęski głodu, wzrost nędzy, bezprawia, falę buntów i powstań. Paryżanie wymusili na królu oddanie teki finansów w ręce popularnego Jacques'a Neckera. Głównym postulatem protestujących było zwołanie [Stanów Generalnych](#), w których zasiadali przedstawiciele wszystkich stanów. Nie zwoływano ich od 1614 roku, gdy obradowały podczas małoletniości ówczesnego króla [Ludwika XIII](#). Neckerowi udało się przekonać króla i 24 stycznia 1789 roku zwołano Stany Generalne na 5 maja.

Zwołanie Stanów Generalnych

Otwarcie [Stanów Generalnych](#) w [Wersalu](#) 5 maja 1789 roku

We Francji ukazało się wiele ulotek i broszur o tematyce politycznej. Szczególny oddźwięk zdobyła broszura [Czym jest stan trzeci?](#), autorstwa opata [Emmanuela Josepha Sieyès](#)a. Zawarł w niej słowa: *Czym jest stan trzeci? Wszystkim. Czym był dotąd? Niczym. Czego żąda? Być czymś.*^[19] Ponadto prowadzono zeszyty skarg (*cahiers des doléances*), w których umieszczano zażalenia, skargi i postulaty.

Równocześnie wystąpiono z postulatem podwojenia liczby przedstawicieli stanu trzeciego w Stanach Generalnych i wprowadzenia głosowania większością posłów zamiast głosowania stanami. Król zaakceptował żądanie zwiększenia liczby posłów, ale sprawa głosowań pozostała nierozstrzygnięta. Chłopsztwo i mieszczaństwo miało 600 deputowanych. Szlachta i duchowieństwo po 300 przedstawicieli, ale liczba przedstawicieli stanu trzeciego nie miała dużego znaczenia w przypadku głosowania stanami. Wyborom do Stanów towarzyszył entuzjazm społeczeństwa. 4 maja 1789 roku w atmosferze składania deklaracji i cytowania dzieł [Rousseau](#) przedstawiciele zjechali do [Wersalu](#), gdzie miała się odbyć sesja Stanów. [Biskup Talleyrand](#) odprawił uroczystą mszę w [katedrze św. Ludwika](#) z udziałem króla i wszystkich przedstawicieli. 5 maja procesja przeszła do [pałacu królewskiego](#). Sesja Stanów Generalnych została otwarta przez królewską mowę tronową i dwugodzinne przemówienie Neckera o stanie państwa.

Dzień po ceremonialnym otwarciu Zgromadzenia posłowie stanu trzeciego zastrajkowali. Uznali, że weryfikacja uprawnień posłów przez każdy stan obradujący osobno stanowi nieakceptowalny precedens do uznania, że to jest zgromadzenie 3 stanów, a nie 600 posłów. Stan trzeci zdecydował, że nie będzie zajmował się żadnymi oficjalnymi sprawami, jako odrębny stan, dopóki nie dołączą do nich posłowie z innych stanów^[20].

Przedstawiciele stanu trzeciego przedłożyli 10 czerwca wniosek o wspólne obrady i głosowanie. Szlachta razem z klerem odrzuciła wniosek. Złożono go jeszcze raz 12 czerwca, ale i tym razem spotkał się z odmową. Wobec tego 17 czerwca deputowani stanu trzeciego oświadczyli, iż *stanowiąc ogromną większość całego narodu* sami uznają się za jego jedyne przedstawicielstwo, pod nazwą [Zgromadzenia Narodowego](#).

[Sala do gry w piłkę](#), 2006

[Jacques-Louis David](#), *Przysięga w sali do gry w piłkę*, 1791

Reagując na ten przejaw nieposłuszeństwa, król, podczas nieobecności przedstawicieli, kazał zamknąć salę obrad. 20 czerwca 1789 deputowani Zgromadzenia Narodowego złożyli [Przysięgę w sali do gry w piłkę](#) iż nie rozejdą się, dopóki nie uchwalą [pierwszej konstytucji dla Francji](#). Część duchownych i kilku szlachciców dołączyło do Zgromadzenia. Ludwik XVI postanowił zastraszyć zbuntowanych i na plac przed pałacem sprowadził wojsko. Równocześnie zażądał, by obradowano oddzielnie. Tylko nieliczni przystali na żądanie króla. Zgromadzenie uchwaliło też nietykalność jego członków.

24 czerwca cała reszta kleru dołączyła do Zgromadzenia, 27 czerwca 47 szlachciców^[20]. Byli w tej grupie królewski kuzyn, książę [Ludwik Filip Józef Burbon-Orleański](#), wielokrotny królewski emisariusz hrabia [Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau](#), bohater wojny o amerykańską niepodległość generał [Marie Joseph de La Fayette](#), opat Sieyès i biskup Talleyrand. 29 czerwca król ustąpił i zgodziwszy się na wspólne obrady uznał Zgromadzenie Narodowe. Książę Filip Orleański udostępnił park przed swoim [Palais-Royal](#). 9 lipca 1789 roku [Zgromadzenie Narodowe](#) ogłosiło się Zgromadzeniem Narodowym Konstytucyjnym, zwanym potocznie [Konstytuantą](#).

11 lipca król odwołał ministra Jacques Necker. 12 lipca paryżanie wystąpili na ulicę, obnosząc popiersia Neckera i księcia Orleańskiego, zwanego teraz Filipem *Égalité*. Popularność Neckera była spowodowana tym, że był jedynym przedstawicielem władz czynnie popierającym dotowanie i egzekwowanie kontroli cen chleba, którego brakowało. Odwołanie Neckera i wcześniejsze sprowadzenie do Paryża wojska, w dużej części zagranicznych najemników, wywołało strach przed wprowadzeniem represji^[21]. W tym okresie wzmożonej agitacji politycznej popularność zdobył mówca [Camille Desmoulins](#), który w czasie przemowy do tłumu powiedział, że woli raczej umrzeć niż poddać się niewoli^[21]. 13 lipca mieszkańcy stolicy zawiązali [Komitet Stały](#), który wydał odezwę *Do broni!* i powołał do życia gwardię mieszczańską. Masowo się zbrojono, chcąc się obronić przed spodziewaną kolejną interwencją wojska. Wiele obiektów państwowych spłonęło, placówki administracyjne zostały ograbione.

Początek rewolucji

Zdobycie Bastylji

Zdobycie Bastylji 14 lipca 1789, obchodzone co roku jako [Święto Narodowe Francji](#)

Rankiem 14 lipca 1789 roku paryżanie udali się w poszukiwaniu broni do [arsenału Les Invalides](#). Zdobyli go, a w ich ręce wpadło 32 tysiące karabinów i 4 działa. Po amunicję (której w arsenale nie było) postanowiono udać się do [Bastylji](#), średniowiecznej warowni, która od XVII wieku służyła za więzienie. Trafiali do niej głównie przeciwnicy ustroju, filozofowie i pisarze czy skazani na podstawie [lettre de cachet](#). Z tych powodów Bastylja była uważana za symbol terroru [ancien regime'u](#).

14 lipca znajdowało się w Bastylji tylko ośmiu więźniów (jednym z przetrzymywanych w tamtym czasie był pisarz markiz [Donatien Alphonse François de Sade](#), jednak dzień przed szturmem został przeniesiony z twierdzy i nie był świadkiem wydarzeń), jedna osoba umysłowo chora i kilku fałszerzy pieniędzy. W twierdzy znajdowało się także 135 żołnierzy, 4 kluczników i królewski zarządca Bastylji, markiz [Bernard René de Launay](#). Do obrony mieli także 15 przestarzałych dział. Zapasy żywności i prochu nie pozwalały na stawianie długiego oporu.

Gdy Bastylię obległ gęsty tłum, przez pewien czas de Launay liczył na odsiecz wojska, które król ponownie wysłał z Wersalu do Paryża. Dostały one rozkaz otwarcia ognia do zbuntowanych, jednak po dotarciu na miejsce żołnierze przeszli na ich stronę i razem z nimi oblegli twierdzę. Grupa oblegających dostała się do środka i opuściła most zwodzony. Tłum wtargnął na dziedziniec zewnętrzny, gdzie załoga otworzyła ogień zabijając około 100 ludzi. Tłum uznał to za pułapkę. De Launay próbował negocjować poddanie się, ale tłum domagał się wymierzenia sprawiedliwości za krwawą pułapkę. De Launay poddał się bezwarunkowo i został zaprowadzony do ratusza ([Hôtel de Ville](#)). Bity po drodze, krzyknął: „Dosyć! Niech umrę!” i kopnął w krocze jednego z eskortujących. Został natychmiast zasztyletowany. 3 oficerów i 2 żołnierzy także zostało [złinczowanych](#)^[21] 24:54 min. Ich głowy poniesiono na pikach do Palais Royal.

Tego dnia zginął także [mer Paryża, Jacques de Flesselles](#), a jego posadę objął pisarz, astronom i rewolucjonista, [Jean Sylvain Bailly](#). Jedyną władzą w mieście został Komitet Stały. 15 lipca paryżanie zaczęli burzyć Bastylię, którą zniszczono w ciągu dwóch tygodni. Następnego dnia Komitet Stały podjął uchwałę o przekształceniu gwardii mieszczańskiej w [Gwardię Narodową](#). Na jej czele stanął generał, [Marie Joseph de La Fayette](#). Komitet ustanowił także barwy rewolucyjne. Zostały nimi kolory niebieski, czerwony (barwy Paryża) i biały (barwa Burbonów). W tych kolorach wyrabiano kokardy, które przypinano sobie do ubrań. Kokardę przypiął także król Ludwik XVI, kiedy 17 lipca odwiedził Paryż, uprzednio godząc się na przywrócenie Neckera na stanowisko. Ludwik XVI inicjowany do loży [Trois-Frères à l'Orient de la Cour](#), w czasie uroczystości pojednania z Paryżanami, trzy dni po zdobyciu Bastylji został przywitany ceremonialnym wolnomularskim [voûte d'acier](#) (skrzyżowanie

szpad nad głową) na [Ratuszu w Paryżu](#)^[22]. Wtedy też Komitet Stały został przemianowany na [Komunę Paryża](#). W tym czasie, początkowo na niewielką skalę, rozpoczęła się emigracja rojalistów. Wkrótce także w innych miastach Francji uformowano ochotniczą Gwardię Narodową, obalano dotychczasowych urzędników i władze miejskie. Masowo dezercerowano z wojska i wstępowano do Gwardii, nie płacono podatków i niszczone wszelkie symbole feudalizmu i podziału stanowego.

Wielka Trwoga

Chłopi, znecierpliwieni brakiem odpowiedzi na swe kajety skarg oraz bezrobociem i panującą drożyzną wszczęli rewoltę ludową, zwaną okresem *Wielkiej Trwogi*. Natężenie powstania chłopskiego wystąpiło po 14 lipca, wybuchając w kolejnych regionach i stawiając sobie za cel przede wszystkim zniesienie ciężarów feudalnych.

Występując przeciw panom feudalnym, groźbami wymuszali wydawanie dokumentów archiwalnych uzasadniających i ustalających obciążenia feudalne. Kiedy odmawiano im wydania akt, podpalali zamek wraz z dokumentami, a feudał był wieszany. Sporadycznie zdarzały się przypadki, że sprowadzany był notariusz, który odpowiednim aktem prawnym uwierzytelniał rezygnację przerażonego seniora z jego praw.

W odpowiedzi na powstanie chłopskie zebrało się [Zgromadzenie Narodowe](#), na którym zaproponowano zniesienie przywilejów podatkowych, [pańszczyzny](#), [martwej ręki](#) i innych ciężarów osobistych. Na wniosek jednego z posłów kler zrzekł się [dziesięciny](#).

Całkowite zniesienie ustroju feudalnego nastąpiło jednak dopiero w dekretach agrarnych Konwencji z 1793^[23].

Deklaracja Praw człowieka i obywatela

[Deklaracja praw człowieka i obywatela](#)

W nocy z 4 na 5 sierpnia po całodzienniej debacie, oraz 11 sierpnia 1789, Konstytuant **zniósł** dekretem **powinności feudalne**. Przestało obowiązywać utrzymujące się na niektórych terenach [poddanie chłopów](#). Zniesiono przywiązanie chłopstwa do ziemi oraz wszelkie obowiązki chłopskie względem pana i Kościoła. Zniesiono również wszystkie przywileje szlachty i

duchowieństwa, łącznie z przywilejem niepłacenia podatków. Zniesiona została [dziesięcina](#). Następnie rozpoczęły się prace nad konstytucją.

26 sierpnia 1789 Konstytuanta przyjęła akt wstępny przyszłej konstytucji pod nazwą [Deklaracji praw człowieka i obywatela](#). Wzorem dla niej była [Konstytucja Stanów Zjednoczonych](#) z 1789 roku. Deklaracja była jednak oryginalnym dokumentem, u którego źródeł leżała [filozoficzna myśl francuska](#) i [idee oświeceniowe](#). Ustanowiła ona m.in. [wolność](#), [równość obywateli wobec prawa](#), [wolność wyznania](#) i [słowa](#), prawo do bezpieczeństwa i własności. Zgodnie z nią wszyscy obywatele podlegali jednemu prawu i płacili jednakowe podatki. Źródłem wszelkiej władzy został naród ([suwerenność ludu](#)). Władza miała być sprawowana przez naród i dla narodu. Dekret z 4 sierpnia i Deklaracja umożliwiły przemianę Francji z państwa feudalnego w [państwo kapitalistyczne](#).

Marsz kobiet na Wersal

Marsz kobiet na Wersal, 5 października 1789

We wrześniu w Paryżu zaczęło brakować żywności z powodu obfitych opadów, które zniszczyły większość plonów. Na początku października do króla trafiły pierwsze artykuły konstytucji, wraz z [Deklaracją praw człowieka i obywatela](#). Ludwik XVI odmówił ich podpisania, a także dekretów sierpniowych znoszących feudalizm, co rozgniewało głodujących paryżan.

5 października uzbrojony tłum, na którego czele szły paryskie kobiety, w liczbie około pięciu tysięcy, udał się do Wersalu. Za nimi udała się paryska gwardia narodowa. Na wieść o jej zbliżaniu się król podpisał dekrety sierpniowe znoszące feudalizm i Deklarację Praw^[24] 21:25 min. Dla uspokojenia sytuacji dowódca gwardii La Fayette, który stracił nad nią kontrolę, zaproponował królowi przeprowadzkę do Paryża i odesłanie regimentu flandryjskiego, niedawno sprowadzonego do Paryża. Nad ranem rebelianci wtargnęli do pałacu. Król ogłosił, że przeprowadza się do Paryża, co spotkało się w wiewatami tłumy, i wyruszył w drogę z całym dworem i z demonstrantami. Również Konstytuanta przeniosła się do paryskiego [Tuileries](#). Po tych wystąpieniach nastąpiło względne uspokojenie nastrojów.

Odtąd też duchowni otrzymywali pensje od państwa. 14 grudnia wydano dekret ustanawiający we Francji nowy [podział administracyjny](#). Kraj podzielono na 83 [departamenty](#), [okręgi](#), [kantony](#) i [gminy](#). Miasta podzielono na [sekcje](#).

Konstytucja cywilna kleru

2 grudnia 1789 na wniosek biskupa Talleyranda Konstytuanta uchwaliła konfiskatę majątków kościelnych przez państwo. Pieniędźmi ze sprzedaży tych majątków w przetargach starano się pokryć deficyt budżetowy. 12 lipca 1790 Konstytuanta uchwaliła konstytucję cywilną kleru. Uczyliła ona z księży wybieralnych urzędników opłacanych przez państwo pod warunkiem złożenia przysięgi obywatelskiej na wierność narodowi i konstytucji francuskiej^[25] Wielu księży odmówiło składania tej

przysięgi, bo miałyby być ważniejsza niż wierność Bogu i papieżowi, który w marcu 1791 potępił konstytucję kleru. Księża, którzy odmówili złożenia przysięgi określono niekonstytucyjnymi i walka z nimi, i o nich, stała się poważnym konfliktem i jedną z przyczyn [wojny domowej w Wandei](#).

Monarchia konstytucyjna

Przysięga La Fayette podczas pierwszej rocznicy zdobycia Bastylji – [Święto Federacji](#) – rok 1790

Nowy rok przyniósł Francji okres spokoju. Zaczęły powstawać kluby i stronnictwa polityczne. Jako pierwszy powstał *klub bretoński*, potem przekształcony w Stowarzyszenie Przyjaciół Konstytucji, znane pod nazwą [klubu jakobinów](#). Kolejnym klubem było Stowarzyszenie Przyjaciół Praw Człowieka i Obywatela, zwane potocznie [klubem kordelierów](#). Wyłoniły się również inne stronnictwa, jak [feuillanci](#) czy [żyrondyści](#).

Jakobini i żyrondyści

2 kwietnia 1791 roku zmarł nagle, oczekując na rozprawę sądową, hrabia Honoré Gabriel Mirabeau. Od dawna prowadził on niejednoznaczną politykę, rano występując w Konstytuancie przeciwko władzy króla, a wieczorem doradzając mu, jak przywrócić jego władzę. Oskarżycielem był przywódca klubu jakobinów, [Maximilien de Robespierre](#). Centroprawica straciła w Mirabeau lidera. Obawiano się, iż król i jego poplecznicy szykują zamach stanu, który miałby przywrócić we Francji [absolutyzm](#). 14 czerwca, na wniosek [Isaaca Le Chapeliera](#), Konstytuanta wydała zarządzenie, zabraniające robotnikom tworzenia organizacji zawodowych i prowadzenia strajków. Było to posunięcie mające na celu zażegnanie złej sytuacji ekonomicznej, aczkolwiek godziło w założenia Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela.

Wjazd królewskiej rodziny do Paryża po nieudanej ucieczce

W tym czasie Ludwik XVI zaczął planować wyjazd za granicę w celu zorganizowania interwencji zbrojnej i przywrócenia władzy królewskiej we Francji. W nocy 20 czerwca 1791 roku król Ludwik, królowa Maria Antonina i rodzina królewska w przebraniu mieszczańskim podjęli ucieczkę do [Montmédy](#) we francuskiej (od 1766 roku), tradycyjnie rojalistycznej [Lotaryngii](#). Tam król prawdopodobnie planował dołączyć do wojska [marszałka François Claude'a Amour de Bouillé'a](#) i z nim udać się do pobliskich [Niderlandów austriackich](#). Rodzina królewska często zatrzymywała orszak, by odpocząć. 21 czerwca zostali oni rozpoznani w [Varennes](#) przez późniejszego polityka, [Jeana Baptiste Droueta](#). Jego uwagę zwrócił zbyt władczy jak na mieszczkę ton Marii Antoniny przy wydawaniu poleceń. Drouet powiadomił władzę, które dzień później aresztowały rodzinę królewską i odstawiły ją do Paryża.

Wiadomość o próbie ucieczki króla za granicę oburzyła społeczeństwo francuskie. Kordelierzy zażądali proklamowania [republiki](#). Tłum poparł postulat kordelierów i 17 lipca zebrał się na [Polu Marsowym](#), domagając się [detronizacji](#) króla. Chcąc opanować sytuację, mer Paryża, feuillant Jean Sylvain Bailly, przysłał tam Gwardię Narodową i wojsko. La Fayette, również feuillant, rozkazał otworzyć ogień. [Masakra na Polu Marsowym](#) była szokiem dla mieszkańców stolicy.

Konstytucja 1791 roku

Proklamowanie konstytucji 14 września 1791 roku

Tymczasem deputowani zakończyli pracę nad konstytucją i 3 września Konstytuanta przedstawiła ją królowi, jednocześnie ulegając rozwiązaniu. Ludwik XVI złożył na niej swój podpis 14 września 1791 roku, wprowadzając jej przepisy w życie.

Konstytucja, podobnie jak *Deklaracja praw człowieka i obywatela* (zawarta w Konstytucji jako akt wstępny), bazowała na założeniach myśli Oświecenia. Wprowadzała we Francji

monteskiuszowski [trójpodział władzy](#). [Władzę ustawodawczą](#) miało sprawować Zgromadzenie Prawodawcze, zwane potocznie [Legislatywą](#). Ustanowiono zarazem prawo, które członkom dotychczasowej Konstytuanty zabraniało zasiadania w Legislatywie. Król zatrzymywał [władzę wykonawczą](#), z prawem do nienaruszalności, odwoływania i powoływania ministrów i z [prawem weta](#) wobec uchwał Legislatywy. Miał on także sprawować władzę nad wojskiem i nadzorować politykę zagraniczną. Musiał składać przysięgę na wierność narodowi i prawu. Pozostawiono dziedziczość tronu. [Organy sądowe](#) stały się w pełni niezależne. W wyborach nie mogli brać udziału obywatele poniżej 25 roku życia, kobiety i obywatele nie posiadający żadnej własności. Konstytucja wprowadzała wybory jako sposób obsadzania stanowisk. Wybierano w nich deputowanych Legislatywy (co 2 lata), sędziów, biskupów, proboszczów czy urzędników. W Konstytucji znalazła się również klauzula, zgodnie z którą jej postanowienia nie obejmowały [kolonii francuskich](#).

Zgromadzenie Prawodawcze

Nowa izba, Zgromadzenie Prawodawcze (Legislatywa), rozpoczęła obrady 1 października 1791 roku. Zasiadało w niej 745 deputowanych. Konserwatywni felianci (*Feuillants*) mieli 264 przedstawicieli, byli zdeterminowani bronić monarchii konstytucyjnej, a ich przywódcy [Adrien Duport](#) oraz bracia Alexandre i Charles Lameth, pertraktowali z dworem^[26]. Oczyszczeni z feliantów jakobini przeszli na pozycję zdecydowanie radykalne, opowiadając się jednoznacznie za republiką. Choć początkowo mieli jedynie 136 deputowanych mogli liczyć na wsparcie klubów dzielnicowych, takich jak kordelierzy, którzy mieli zdecydowaną przewagę w zgromadzeniach lokalnych Paryża. Także przedstawiciele niezrzeszonego centrum, zwanego przez przeciwników *Bagnem (le marais)*, liczącego aż 345 deputowanych, byli przywiązani do rewolucji i nieprzychylnie patrzyli na prokrólewską politykę feliantów.

Wybuch wojny

Żyrodyscy, z [Jacques'em Brissotem](#) na czele, przekonywali o istnieniu europejskiego spisku, dyrygowanego przez emigrantów, w celu obalenia rewolucji, więc Francja powinna zaatakować kraje udzielające schronienia emigrantom. Były to niemieckie elektoraty [Moguncji](#) i [Trewiru](#). Przebywał tam brat króla [Karol hrabia d'Artois](#) i armia w liczbie 4 tys. ludzi, prawie wyłącznie oficerów, którzy wyemigrowali z Francji^{[27] 18:10 min}. O spisku przeciw Francji miało świadczyć m.in. zbliżenie Prus i Austrii. Jeszcze w sierpniu 1791 roku w saskim [Pillnitz](#) cesarz [Leopold II](#) spotkał się z królem pruskim [Fryderykiem Wilhelmem II](#). Wynikiem konferencji była niezobowiązująca [deklaracja](#) poparcia Ludwika XVI. W praktyce Leopold II nie udzielił braciom królewskim żadnej pomocy^{[27] 21:25 min}. Brissot z żyrodystami przekonywali także, że wojna ujawni zdrajców, w tym króla. 29 listopada delegacja Zgromadzenia udała się do króla domagając się wydania ultimatum elektorom. Król zgodził się i 14 grudnia wystosował ultimatum żądając wydalenia emigrantów francuskich. Król liczył, że atak na niemieckie księstwa spowoduje włączenie się Austrii, która pokona rewolucjonistów. Elektorowie zgodzili się z warunkami ultimatum, ale 21 grudnia Austria ostrzegła, że w razie ataku na niemieckie księstwa stanie w ich obronie. Brissot wykorzystał to jako potwierdzenie spisku antyfrancuskiego. Prąc do wojny z Austrią Brissot z resztą żyrodystów przekonywali, że stare, feudalne armie nie będą miały szans w starciu z narodową, obywatelską armią francuską, a szybka i zwycięska wojna polepszy pogarszającą się sytuację ekonomiczną. 7 lutego 1792 Austria i Prusy zawarły sojusz^{[27] 22:58–32:43 min} oceniając, że ewentualna wojna z Francją będzie szybka i wygrana z powodu niedoświadczonej i zdeorganizowanej armii francuskiej, pustego skarbu Francji i francuskiego przywództwa tworzonego przez niedoświadczonych prawników^{[28] 1:49 min}.

W marcu roku 1792 król Ludwik – pod naciskiem żyrodystów – wystosował do [Wiednia](#) ultimatum, w którym żądano wyjaśnień w związku ze zbrojeniami [austriackimi](#) na granicach. Nowy, młody cesarz [Franciszek II Habsburg](#) nie udzielił odpowiedzi, a 15 kwietnia wysłał do Paryża swoje

ultimatum. Domagał się w nim zwrócenia [papieżowi Awinionu](#) (zajętego w maju 1791 roku), przywrócenia przywilejów duchowieństwu i szlachcie. Legislatywa i król ultimatum odrzucili i 20 kwietnia 1792 roku wypowiedzieli wojnę Austrii. Król liczył, iż armie austriackie szybko pokonają wojska francuskie i przywrócą jego władzę.

[Joseph Rouget de Lisle](#) po raz pierwszy wykonuje *Marsyliankę*

W nocy z 24 na 25 kwietnia [Claude Joseph Rouget de Lisle](#) skomponował *Pieśń wymarszu Armii Renu*, znaną później jako *Marsylianka*. Ku zaskoczeniu większości deputowanych wojska francuskie nie odnosiły sukcesów, a ofensywa marszałka Dumourieza na austriackie Niderlandy zakończyła się [paniką \(ang.\)](#) i [ucieczką\(ang.\)](#) armii francuskiej na widok oddziałów wroga. Brissot z innymi żyrondystami parli wcześniej do wojny, teraz klęskę tłumaczyli spiskiem rodziny królewskiej, arystokratów i generałów. Potwierdzeniem tego miał być raport 3 generałów dowodzących armiami [Rochambeau \(Armia Północy\)](#), [La Fayette'a](#) (Armia Centrum) i [Lucknera \(Armia Renu\)](#), zalecający zawarcie pokoju^[28] 20:18 min.

Wobec tego Legislatywa 11 maja wydała do narodu powszechną odezwę: *Ojczyzna w niebezpieczeństwie*. W odpowiedzi na ten apel do wojska zgłosiło się wielu Francuzów. 6 lipca [Prusy](#) wypowiedziały wojnę Francji. 25 lipca dowodzący wojskami pruskimi [książę Karol Wilhelm Brunszwicki](#) wydał odezwę, w której wzywał Francuzów do *ukorzenia się przed królem*. Rewolucjonistów straszono egzekucjami, więzieniem i zburzeniem Paryża, co przyniosło przeciwny efekt - liczba ochotników potroiła się.

Proklamowanie Republiki

Szturm sankiulotów na pałac Tuileries – 10 sierpnia 1792 roku

Powstanie 10 sierpnia 1792

Na początku sierpnia paryski [plebs miejski](#) wyległ na ulice i domagał się detronizacji króla, którego obwiniano o klęskę. W obawie o własne bezpieczeństwo podał się do dymisji mer Paryża, Jean

Sylvain Bailly. Nowy mer, żyrondysta [Jérôme Pétion](#), wystąpił 3 sierpnia do Legislatywy z wnioskiem o zawieszenie Ludwika XVI w czynnościach. Deputowani – w większości monarchiści – ociągali się z decyzją, wobec tego [sankiuloci](#) w nocy z 9 na 10 sierpnia 1792 roku zajęli ratusz i przejęli kontrolę nad [Komuną Paryża](#). Rano tłum przypuścił szturm na Tuileries, a Gwardia Narodowa nie zdołała ich powstrzymać. Rodzina królewska zbiegła do sali, w której obradowała Legislatywa. Jednak dotarli tam powstańcy, po czym zmusili deputowanych do tymczasowego odebrania królowi uprawnień. Król z rodziną został osadzony w [twierdzy Temple](#). Legislatywa powołała w związku z tym nowy rząd, [Tymczasową Radę Wykonawczą](#), z kordelierem [Georges'em Dantonem](#) na czele. Jednak rzeczywistą władzę sprawowała Komuna, która kilka dni później wymusiła na deputowanych powołanie nowej izby ustawodawczej. Miał nią zostać [Konwent Narodowy](#). We wrześniu odbyły się wybory do tego nowego ciała, a brali w nich udział również ludzie bez majątku.

Inwazja pruska

19 sierpnia ruszyła ofensywa wojsk pruskich, austriackich i francuskich emigrantów pod dowództwem [księcia brunszwickiego](#). Alianci zajęli twierdzę [Longwy](#) bez walki. Wzmocniło to podejrzenia, że w armii i w Paryżu jest pełno zdrajców gotowych do kapitulacji. [Jean-Paul Marat](#) w swojej popularnej gazecie nawoływał do zabicia wrogów rewolucji w celu jej ocalenia^[29] 15:20 min. Pod wpływem jego agitacji w dniach od 2 do 6 września tłum paryżan przeszukiwał więzienia i wymordował ponad 1 500 skazańców. Podobne wydarzenia miały miejsce w całej Francji. Samosądy te przeszły do historii pod nazwą [masakr wrześniowych](#). Większość pomordowanych stanowili zwykli kryminaliści. Trybunał skazał ich za to, że będąc słabego charakteru łatwo mogliby się stać narzędziem kontrrewolucjonistów^[29] 24:52 min.

Bitwa pod Valmy

Po kapitulacji twierdzy [Verdun](#) 2 września armia pruska zaczęła zagrażać samemu Paryżowi. Francuzi skoncentrowali siły. 20 września 1792 roku osłabiona [dyszenterią](#) armia pruska stanęła [pod Valmy](#) w deszczu naprzeciw Francuzów zajmujących lepsze (wyższe) pozycje i wiwatujących i śpiewających pod ostrzałem artyleryjskim. Księżę brunszwicki nie zaatakował i wycofał się z pola bitwy a następnie z Francji. Powody odwrotu są przedmiotem domysłów^[29] 31:13 min.

21 września 1792 roku rozpoczęło się pierwsze posiedzenie [Konwentu Narodowego](#). Zasiedli w nim centroprawicowi żyrondyści, reprezentujące centrolewicę niezdecydowane *Bagno* i lewicowa *Góra*, reprezentowana przez jakobinów i kordelierów. Wobec tego, iż członkostwa w wyborach do Konwentu nie ograniczało już żadne prawo, zasiadali w nim niemal wszyscy czołowi działacze rewolucyjni. Była to izba bardziej radykalna od poprzednich. Tuż przed rozpoczęciem jej obrad rozwiązane zostało Zgromadzenie Prawodawcze. W swojej pierwszej uchwale, podjętej jeszcze tego samego dnia, Konwent zniósł monarchię we Francji. Następnego dnia proklamował powstanie [Republiki Francuskiej](#).

Nowy ustrój został ugruntowany dzięki zwycięstwom na froncie. Po bitwie pod Valmy generał Dumouriez ruszył z ofensywą na austriackie Niderlandy obsadzone małymi siłami. Kampania była

pasmem zwycięstw armii francuskiej. Zakończyło ją zwycięstwo nad Austriakami [księcia Alberta Sachsen-Teschena](#), odniesione 6 listopada w [bitwie pod Jemappes](#). W 6 tygodni Francuzi zajęli Niderlandy Habsburskie, [Nadrenię](#) i [Sabaudię](#). Było to możliwe dzięki: zgłoszeniu się 180 tys. Francuzów na ochotnika do wojska w 1792, nieprzygotowaniu aliantów do wojny na dużą skalę oraz poświęceniu oficerów wierzących w rewolucję. Oficerowie ci pozostali po dezercji przeciwników rewolucji a braki zostały uzupełnione awansowanymi żołnierzami^[30] 9:10 min. Francuzi często byli witani przez lud z entuzjazmem. 19 listopada Konwent uchwalił ustawę o braterstwie oferującą pomoc uciśnionym narodom w odzyskaniu utraconych wolności. 15 grudnia Konwent uchwalił ustawę o zniesieniu feudalizmu i ustanowieniu rewolucyjnych porządków na zajętych terenach^[30] 11:41 min.

Egzekucja Ludwika XVI

20 listopada minister spraw wewnętrznych [Jean Marie Roland](#) ogłosił w Konwencie, że w pałacu Tuileries znaleziono sejf z dokumentami Ludwika XVI. Według nich król próbował blokować Zgromadzenie Narodowe a później Legislatywę, zachęcał swoich ministrów do kłamstw, prowadził dyplomację będącą w sprzeczności z jego publicznymi oświadczeniami, zachęcał do emigracji i generalnie nienawidził rewolucji^[31] 16:12 min.

11 grudnia 1792 roku rozpoczął się [proces Ludwika XVI](#) przed Konwentem. *Góra* wnosiła o karę śmierci, *Bagno* było chwiejne. Sami żyrondyści niezbyt zdecydowanie bronili króla, proponując czasem karę więzienia, a czasem uniewinnienie. 15 stycznia 1793 roku, po 24-godzinnym głosowaniu, *obywatel Louis Capet* został uznany za winnego, a 17 stycznia skazany został na karę śmierci.

Egzekucja Ludwika XVI

21 stycznia o godzinie 10.22 Ludwik XVI został ścięty na [gilotynie](#). Na szafocie od towarzyszącego mu księdza usłyszał, że zniewagi, jakich doświadcza, upodabniają go do Jezusa Chrystusa^[32]. Król próbował przed egzekucją przemówić do swego ludu, prosząc Boga, żeby jego krew nie spadła na wszystkich Francuzów, lecz zakrzyczano go. Jego ostatnimi słowami, skierowanymi do ludu było *Obywatele, umieram niewinny!*. Egzekucja odbyła się na [Placu Rewolucji](#), w obecności około 200 tysięcy paryżan.

Wojna Francji z I koalicją

Po szybkim zajęciu, jesienią 1792, Niderlandów Habsburskich, Nadrenii i Sabaudii Konwent wypowiedział wojnę [Wielkiej Brytanii](#) i [Holandii](#) 1 lutego 1793 i wkrótce potem [Hiszpanii](#). W 1793 wojnę Francji wypowiedziała [Portugalia](#), [Królestwo Neapolu](#) i [Toskania](#)^[33]. Na Francję została nałożona [blokada morską](#).

Rządy żyrondystów

Żyrondyści wciąż mieli największy wpływ na władzę. Koalicja antyfrancuska miała znaczny [potencjał militarny](#). W związku z tym w lutym 1793 Konwent uchwalił [pobór 300 tys. żołnierzy](#). Na początku marca uzbrojeni chłopci zaczęli zbierać się w grupy, żeby stawiać opór poborowi na wojnę w obronie niepopularnej rewolucji. Główną przyczyną niepopularności wśród chłopstwa było aresztowanie niekonstytucyjnych księży, którzy odmówili złożenia przysięgi obywatelskiej na wierność narodowi i konstytucji francuskiej. W niektórych rejonach prawie wszyscy księża odmówili złożenia przysięgi. Księża byli filarami społeczności i w [Wandei](#) częściej niż gdzie indziej księża pochodzili ze społeczności, w których posługiwali. Niepopularność rewolucji została pogłębiona zabiciem króla, dla wielu namaszczonego przez Boga ojca narodu. Opór wobec poboru został szybko stłumiony w tych rejonach Francji, gdzie stacjonowała wystarczająca liczba wojska i Gwardii Narodowej, w tym [Bretanii](#), w przeciwieństwie do sąsiadującej Wandei. 11 marca 1793 chłopci zajęli [Machecoul](#) i dokonali [masakry](#) ponad 500 rewolucjonistów^[34]. Tak rozpoczęto [wojny wandejskie](#). Rebelianci domagali się powrotu swoich księży i planowali przywrócić we Francji monarchię z małoletnim, internowanym w Paryżu [Ludwikiem XVII](#) na tronie. Do tłumienia powstania oddelegowano gen. [Jean-Baptiste'a Klébera](#). Zgodnie z rozkazami wymordował on znaczną częśći mieszkańców, w tym kobiet i dzieci. Obecnie ilość zabitych szacuje się na liczbę od 100 do 500 tysięcy^[35].

generał [Charles François Dumouriez](#)

Tymczasem Austriacy wysłali do Niderlandów nową armię, która 18 marca w [bitwie pod Neerwinden](#) pokonała wojska generała Dumourieza. Rozpoczął się **francuski odwrót z Belgii**. Dumouriez postanowił poprowadzić swoich żołnierzy na Paryż i przejąć władzę. By móc zrealizować ten plan, zawarł z Austriakami zawieszenie broni. Oburzony Konwent rozkazał Dumouriezowi natychmiast stawić się w Paryżu. Ten, obawiając się gilotyny, oddał się w austriacką niewolę. **Zdrada Dumourieza** osłabiła wpływy żyrondystów, ponieważ generał Dumouriez należał do ich klubu.

Opór przeciw poborowi zbiegł się w czasie z ofensywą austriacką w Belgii, co wzbudziło podejrzenia, że jest to wynik spisku rojalistycznego. W przekonaniu posłów Konwentu w celu ocalenia republiki należało wyeliminować spiskowców i zjednoczyć naród, w razie potrzeby siłą, żeby usunąć podziały, wykorzystywane przez rojalistycznych spiskowców. 9 marca 1793 Konwent powołał [Trybunał Rewolucyjny](#) który miał sądzić osoby oskarżone o zdradę i działania kontrrewolucyjne. Od jego wyroków nie było [apelacji](#). Następnie Konwent wysłał [80 posłów jako swoich komisarzy](#) do departamentów. Komisarze mieli za zadanie koordynację działań w departamentach z władzami centralnymi w tym rekrutację do wojska i eliminację kontrrewolucjonistów. Komisarzom nadano

niemal nieograniczoną władzę i część z nich stała się najbardziej znanymi postaciami rządów terroru^[34] 13:24 min. Niepowodzenia na frontach wymogły na Konwencie stworzenie silnej władzy wykonawczej. Został nią 9 kwietnia [Komitet Ocalenia Publicznego](#). Rada Wykonawcza straciła znaczenie i po roku została rozwiązana. Pierwszy przewodniczący Komitetu Ocalenia Publicznego, [Georges Danton](#), zrobił z niego sprawnie działającą radę wojenną. Komitet zajmował się głównie mobilizacją i przygotowaniem społeczeństwa francuskiego do walki.

Z mównicy w Konwencie [Jean Paul Marat](#) zaczął atakować żyrondystów. Gdy 13 kwietnia na łamach swego pisma wezwał sankiulotów do szturm na [Tuileries](#), żyrondyści oskarżyli go o *sianie niepokojów*. Trybunał Rewolucyjny przez 11 dni rozstrzygał o jego winie. Kiedy został oczyszczony z zarzutów, paryżanie na swoich barkach triumfalnie wnieśli Marata na salę posiedzeń Konwentu. Na jego cześć mowy pochwalne wygłosili Danton i [Louis de Saint-Just](#). Pozycja żyrondystów wciąż słabła. Słabła też pozycja Republiki, której wojska doznawały ciągłych porażek. 10 kwietnia wojska pruskie pod dowództwem księcia Karola Wilhelma Brunszwickiego, wzmocnione korpusami austriackim, heskim i saskim, przekroczyły [Ren](#) i rozpoczęły oblężenie [Moguncji](#). Połączona armia austriacko-brytyjsko-hanowerska pokonała wojska francuskie 23 maja pod [Famars](#) i kontynuowała swą ofensywę. 25 maja powstańcy wandejscy odnieśli zwycięstwo pod [Fontenay le Comte](#).

Wojna, w tym blokada morska przez Brytyjczyków, ograniczyła handel i w konsekwencji obniżyła dochody ludności, szczególnie w miastach portowych. Z tego powodu, i z powodu opresyjnych rządów jakobińskich, w Marsylii wybuchło powstanie antyakobińskie w kwietniu 1793. Było to pierwsze [powstanie federalistów](#). Oprócz spadku dochodów zaczęło brakować żywności zjadanej przez armię. Domagano się ustanowienia stałych cen towarów. Pod koniec maja wybuchło [powstanie w Lyonie](#)^[34] 23:39 min.

[Sankiuloci](#) w czerwonych czapkach wolności

Wpływowy działacz Komuny Paryża, [Jacques-René Hébert](#), atakował żyrondystów, którzy w odpowiedzi 15 maja powołali w Konwencie Komisję Dwunastu, mającą zbadać działalność Komuny i Héberta. Grupą najbardziej zawzięcie występującą przeciw rządowi żyrondystów byli tzw. [wściekli](#) (*enragés*). Tworzył ją paryski plebs, a przewodził im ubogi ksiądz, [Jakub Roux](#). Domagali się oni wprowadzenia równości majątkowej. Konwent na głosy ludności odpowiedział wprowadzeniem 4 maja rządowych cen maksymalnych. Poprawiło to sytuację ekonomiczną i

zlikwidowało drożyznę. Jednak ten dekret był sprzeczny z interesami bogatego mieszczaństwa, które uprzednio łatwo się bogaciło.

Gdy 24 maja 1793 roku Hébert został aresztowany na podstawie decyzji Komisji Dwunastu, *wściekli* wystąpili w jego obronie. Pod ich naciskiem uwolniono Héberta. W nocy z 30 na 31 maja sankiuloci wkroczyli na salę obrad Konwentu, domagając się rozwiązania Komisji Dwunastu. Ponieważ Gwardia Narodowa odmówiła posłuszeństwa, żądanie spełniono. 2 czerwca paryżanie udali się ponownie do Tuileries i zażądali aresztowania 22 deputowanych żyrondystowskich. Przemówienia wygłaszali Jean Marie Roland i Jacques Pierre Brissot, ale mieszkańcy stolicy zgromadzili na zewnątrz 150 armat i nie wypuszczali nikogo. Ostatecznie **żyrondyści zostali usunięci z Konwentu**. Zostali oni aresztowani i oskarżeni o zdradę i działalność kontrrewolucyjną. Czołową pozycję w Konwencie objęli jakobini.

Rządy jakobinów

10 czerwca 1793 roku Konwent wydał pierwszy z tzw. *dekretów chłopskich*. Na jego mocy chłopci otrzymywali na własność użytkowaną przez siebie ziemię. 17 lipca wydano drugi dekret. Nakazywał on spalenie wszelkich dokumentów, które zawierały wykaz praw i przywilejów feudalnych. W ten sposób ostatecznie zniszczono stary system własnościowy.

24 czerwca jakobini przeforsowali w Konwencie uchwalenie nowej konstytucji, potem nazwanej [Konstytucją Roku Pierwszego](#). Zgodnie z jej przepisami nową izbą miało zostać Zgromadzenie Ustawodawcze, wybierane w powszechnych wyborach przez obywateli którzy ukończyli 21 rok życia. Funkcję rządu miała pełnić Rada Wykonawcza, złożona z 24 członków. Nowa konstytucja zakładała jeszcze dalej posuniętą demokratyzację państwa. Oprócz starych przepisów z poprzedniej konstytucji, znalazły się w niej powszechne prawo do nauki oraz prawo do pomocy socjalnej. W referendum przyjęto nową konstytucję, jednak nigdy nie weszła ona w życie wobec trudnej sytuacji, w jakiej znalazła się Francja. 13 lipca młoda żyrondystka [Charlotte Corday](#) zamordowała Marata. Jego prochy umieszczono w [paryskim Panteonie](#). Zabójstwo to dało *Górze* pretekst do krwawego rozprawienia się z uwięzionymi przywódcami *Żyrondy*. Nowym przewodniczącym Komitetu Ocalenia Publicznego został Maximilien Robespierre, a przewodniczącym Trybunału Rewolucyjnego [Antoine Quentin Fouquier de Tinville](#).

Pobór powszechny

[Maximilien Robespierre](#)

Wobec zagrożenia zewnętrznego i krytycznej sytuacji na frontach, 23 sierpnia Konwent zarządził [pobór powszechny](#) (fr. *levée en masse*), wezwano do wojska wszystkich pełnosprawnych mężczyzn w wieku 18-25 lat, którzy nie byli w związkach małżeńskich^[36]. Na fronty ruszyło ponad 500 tysięcy ochotników, uzbrojonych najczęściej tylko w [broń białą](#). Wtedy też na sztandarach zaczęła pojawiać się rewolucyjna dewiza: [Wolność, równość, braterstwo](#) (*Liberté, égalité, fraternité*). 12 lipca w [Tulonie](#) i Marsylii wybuchło powstanie rojalistyczne, wkrótce wsparte przez siły hiszpańskie i brytyjskie. O ile armia szuańska zakończyła swą ofensywę (wobec powrotu powstańców na żniwa), to z Niderlandów w głąb Francji wciąż napierała armia koalicyjna. 23 lipca po długim oblężeniu skapitulowała Moguncja. Wojska pruskie księcia Brunswickiego ruszyły na południe, maszerując wzdłuż Renu.

Gdy na front dotarli sankiuloci, sytuacja zaczęła zmieniać się na korzyść Republiki. Francuzom udało się rozdzielić wojska brytyjsko-hanowerskie od austriackich. Tę pierwszą armię [Fredericka księcia Yorku](#) pokonał w dniach 6-8 września pod [Hondschoote](#) generał [Jean Nicolas Houchard](#). Armię austriacką [księcia Friedricha Josiasa Sachsen-Coburga](#) pokonano 16 października pod [Wattignies](#)^[37]. Armiją francuską dowodził w tej bitwie teoretyk wojskowości, generał [Lazare Nicolas Marguerite Carnot](#). Na zachodzie wojska republikańskie wygrały 17 października [bitwę pod Cholet](#)^[37], ale wkrótce ich ofensywa została zatrzymana przez szuanów 27 października pod [Entrames](#). Wojska francuskie zajęły zbuntowaną Marsylię, a 18 września rozpoczęły długie oblężenie Tuluzy. Niespodziewanie na początku września armia hiszpańska przeszła Pireneje i 22 września rozbiła wojska francuskie w [bitwie pod Truillas](#). W sierpniu wybuchły [powstania sympatyków Żyrondy w Lyonie](#), Normandii i Bordeaux.

Terror jakobiński

[Georges Danton](#)

17 września Konwent uchwalił [dekret o podejrzanych](#). Na jego mocy każda osoba podejrzana o przestępstwo miała stawać przed Trybunałem Rewolucyjnym. Wielu z przywódców [Żyrondy](#) uciekło z aresztu. Kilku schroniło się w zbuntowanym Bordeaux i Lyonie, jednak wojska republikańskie 10 października zdobyły Lyon, a kilka dni później Bordeaux. 30 października Konwent podjął decyzję o rozwiązaniu wszystkich organizacji kobiecych. W nocy z 30 na 31 października 21 przywódców żyrondystowskich zostało skazanych na śmierć (jeden został uniewinniony). Wkrótce w różnych zakątkach Francji na gilotynie zginęli m.in. [Jacques Pierre Brissot](#), [Pierre Vergniaud](#), [Armand Gensonné](#) i [Marguerite Guadet](#). Samobójstwo popełnili m.in. [Jean Marie Roland](#), [François](#)

[Buzot](#) i [Jérôme Pétion](#). Wcześniej, bo 16 października, na tej samej gilotynie co jej mąż, została ścięta była królowa [Maria Antonina](#), skazana za trwonienie państwowych pieniędzy. Młody [Ludwik XVII](#) został oddany pod opiekę jednego z paryskich szewców.

7 listopada na szafot wszedł książę [Filip Égalité Orleański](#), 12 listopada [Jean Sylvain Bailly](#), a 29 listopada [Antoine Barnave](#). 8 listopada została ścięta działaczka *Żyrondy*, [Madame Roland](#). 3 listopada wykonano wyrok na przywódczyni [ruchu feministycznego](#) (działał od 1791 roku), [Olimpii de Gouges](#) (autorce *Deklaracji praw kobiety i obywatelki*). Po tych egzekucjach fala terroru zaczęła słabnąć. Pomiędzy jakobinami a kordelierami pojawiły się antagonizmy. 18 grudnia 1793 roku wojska Republiki zdobyły zbuntowany Tulon. Do udanego oblężenia przyczynił się znacznie dowódca artylerii, kapitan [Napoleon Bonaparte](#), awansowany za to do rangi szefa batalionu. 23 grudnia w [bitwie pod Savenay](#) generałowie [Jean-Baptiste Kléber](#) i [François Séverin Marceau-Desgraviers](#) rozbili ostatecznie wandejskie wojska powstańcze. Utrzymywała się partyzantka szuańska, zniszczona po wprowadzeniu do Wandei tzw. *kolumn piekielnych* i wymordowaniu około 120 tysięcy osób. Dzień wcześniej generał [Lazare Hoche](#) pokonał [pod Froeschwiller](#) Prusaków, a 26 grudnia posiłkowy korpus austriacki pod [Geisbergiem](#). 29 grudnia pod [Weissenburgiem](#) rozbił wycofujące się wojska cesarskie. Marsz sprzymierzonych na Lotaryngię został zatrzymany.

Na mocy dekretu Konwentu z 5 października (14 vendémiaire'a roku II), wprowadzono [kalendarz rewolucyjny](#). Planowano także wprowadzenie podziału dnia na 10 godzin, każda miała liczyć 100 minut, a te liczyć miały po 100 sekund. Kalendarz rewolucyjny obowiązywał ze zmianami do 31 grudnia 1805 roku. Na początku roku 1794 zabroniono handlowania z zagranicą. Zainicjowano także masową budowę fabryk broni i prochu, niezbędnych dla prowadzenia wielkiej wojny, jaką przyszło toczyć Francji. 4 lutego 1794 roku Konwent zniósł [niewolnictwo](#) we wszystkich koloniach francuskich. [Toussaint L'Ouverture](#), [haitański](#) dowódca powstańczy, walczący z władzą francuską na wyspie od 1791 roku, został mianowany generałem i poprowadził swe wojska na hiszpańską część wyspy.

Tymczasem we Francji doszło do podziału w klubie kordelierów. Od kilku miesięcy jego radykalny odłam, [hebertyści](#), organizował akcje niszczenia kościołów i represjonowania ludzi, którzy opowiadali się za tradycją chrześcijańską. Dantoniści sprzeciwiali się takiemu postępowaniu. Przeciw hebertystom zaczęli występować także jakobini. 4 marca 1794 roku [Hébert](#) nieskutecznie próbował poderwać sankiulotów do szturm na Tuileries. Tego samego dnia został aresztowany wraz ze swoimi poplecznikami. Robespierre oskarżał hebertystów o demoralizację społeczeństwa i o szpiegostwo. 24 marca zgilotynowani zostali m.in. Jacques René Hébert, [Antoine-François Momoro](#), [Jean Baptiste Cloots](#).

Gdy stronnictwo hebertystów zostało zniszczone, jakobini postanowili pozbyć się pozostałych kordelierów. 29 marca został aresztowany niedawny sojusznik Robespierre'a, Danton, wraz ze współpracownikami. 2 dni później Saint-Just oskarżył ich o szpiegostwo i zostali oni skazani na karę śmierci. 5 kwietnia 1794 roku zgilotynowani zostali Georges Danton, [Camille Desmoulins](#), [Philippe Fabre d'Églantine](#), [Marie-Jean Hérault de Séchelles](#) i 10 innych osób. 13 kwietnia na szafot wszedł hebertysta [Pierre-Gaspard Chaumette](#), a także żony Héberta i Desmoulinsa. Ostatni lider kordelierów, [Isaac Le Chapelier](#), zginął 22 kwietnia.

Samodzielne rządy jakobinów i Wielki Terror

Jakobini z Maximilienem Robespierre'em na czele objęli samodzielne rządy w Republice. W Konwencie prócz nich pozostało tylko słabe *Bagno*. Jakobini doszli do wniosku, że ich władza (a także ich życie) zależy wyłącznie od utrzymywania poczucia strachu. Zmieniono prawo tak, iż Trybunał Rewolucyjny mógł wydawać wyroki bez uprzedniego przesłuchiwania oskarżonego i świadków

([prawo prairiala](#)). Trybunał uzyskał możliwość sądzenia grupowego, mógł tylko skazać na śmierć bądź uniewinnić. Miał także prawo zażądać wydania każdego z deputowanych bez zgody Konwentu. W okresie *Rządów terroru*, tj. od czerwca 1793 roku do lipca 1794 roku, zgilotynowanych zostało prawie 18 tysięcy ludzi. Ginęli wszelcy przeciwnicy rządów jakobińskich, masowo oskarżani o *zdradę i szpiegostwo*. Na gilotynę trafiali oficerowie, którym zarzucano nieudolność: m.in. generał [Aleksander de Beauharnais](#), pierwszy mąż przyszłej [cesarzowej Józefiny](#). Ginęły także osoby dawniej związane z dworem królewskim, m.in. siostra Ludwika XVI [Elżbieta](#), [Philippe de Mouchy](#) czy [Guillaume-Chrétien de Lamoignon de Malesherbes](#). Wielu ludzi trafiało do więzień, m.in. Emmanuel Joseph Sieyès oraz generałowie [Francisco de Miranda](#) i Lazare Hoche. Zdaniem niektórych zdecydowana większość straconych i uwięzionych w okresie *Wielkiego Terroru* była niewinna.

Jakobini mieli oparcie w sankiulotach. Powodem tego był dekret Konwentu, zakładający, iż ziemia osób skazanych zostanie skonfiskowana i rozdzielona między biedaków. Populistyczna polityka pozwoliła jakobinom na krwawą rozprawę z kordelierami. Jednak w czasie *Wielkiego Terroru* sytuacja się zmieniła i niezadowolenie z rządów jakobinów stało się powszechne. Kupcy często bankrutowali i nie kupowali towarów od chłopstwa, co z kolei powodowało niezadowolenie w tej grupie społecznej. Przemysłową burżuazję ograniczały ceny maksymalne i w dłuższej perspektywie była zmuszona do zmniejszania pensji robotniczych.

Sytuacja na frontach

Gdy wojska francuskie odnosiły porażki na frontach, pretekstem dla terroru było oczyszczanie kraju ze zdrajców. Jednak armie Republiki zaczęły odnosić spektakularne sukcesy i nie było – zdaniem wielu – powodów dla kontynuowania polityki terroru. 30 kwietnia 1794 roku pod [Boulou](#) generał [Jacques François Dugommier](#) rozbił wojska hiszpańskie, a następnie ruszył z ofensywą na [Katalonię](#). 18 maja generał [Jean-Charles Pichegru](#) pokonał pod [Tourcoing](#) połączoną armię austriacko-brytyjską. Armia księcia Yorku, Fryderyka, odplynęła do Anglii. W Niderlandach pozostała tylko osłabiona armia austriacka pod komendą księcia Friedricha Josiasa Sachsen-Coburga, która 26 czerwca 1794 roku przegrała bitwę pod [Fleurus](#). Zwycięstwo odniesione tam przez generała [Jeana Baptiste Jourdana](#) oddało w ręce Francuzów Niderlandy i przeszło do legendy armii republikańskiej. Niedobitki austriackie wymknęły się na południe. Tymczasem Prusacy pod wodzą feldmarszałka [Wicharda Joachima von Möllendorffa](#) ruszyli do francuskiej [Alzacji](#). Tam też 13 lipca 1794 roku zostali pokonani w [bitwie o Wogezy](#).

Koniec dyktatury jakobinów

[Przewrót 9 thermidora](#) w Konwencie

Triumfy pod Boulou, Fleurus i w Wogezach oddaliły od Francji widmo wrogiej inwazji. Tymczasem terror trwał nadal. W Konwencie zaczęła się wyłaniać opozycja wobec dyktatury jakobińskiej. Robespierre 26 lipca oświadczył w Konwencie, iż *zdraycy są wszędzie* i na następny dzień zapowiadał

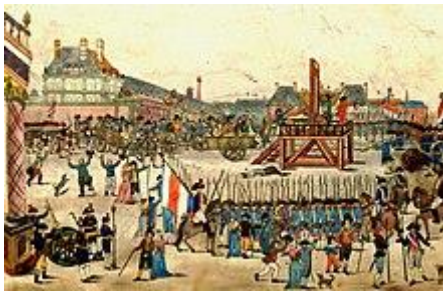
ogłoszenie nazwisk (w listach proskrypcyjnych). Zaniepokoił wszystkich deputowanych, którzy przerywali Robespierre'owi przemówienie.

27 lipca (9 thermidora) deputowani nie pozwolili dokończyć mowy Saint-Justowi. Gdy próbował przemawiać Robespierre, wrzawa nie milkła. Krzyczano z trybun: *Krew Dantona cię dławi!* czy *Precz z tyranem!*, *Aresztować Robespierre'a!*. W głosowaniu szybko zdecydowano o aresztowaniu pięciu głównych przywódców jakobińskich. Żandarmi zaprowadzili do aresztu Maximiliena Robespierre'a i jego brata [Augustina](#), Antoine'a Louisa Saint-Justa, [Georges'a Couthona](#) i [Josepha Lebasę](#). Wtedy jakobiński dowódca Gwardii Narodowej, [François Hanriot](#), poprowadził swoje oddziały na Tuileries. Nie dotarł tam, gdyż po drodze został aresztowany przez własnych ludzi. Dowiedziawszy się o tym, mer Paryża [Jean Baptiste Fleuriot](#), na czele kilkunastu gwardzistów uwolnił jakobińskich przywódców i odeskortaował ich do ratusza. Konwent całą noc obradował i nad ranem zdecydował się na działanie. Ponieważ Gwardia Narodowa ostatecznie odmówiła Konwentowi posłuszeństwa, wezwano na pomoc wojsko.

Okolo godziny czwartej 28 lipca (10 thermidora) żołnierze wtargnęli do ratusza i aresztowali robespierzystów, którzy zostali straceni tego samego dnia po południu po zwykłym sprawdzeniu tożsamości. Władza spoczęła w rękach stronnictwa nazywanego [termidorianami](#)^[38].

Rządy termidorian

Biały Terror

Egzekucja przywódców jakobińskich – 28 lipca 1794 roku

Władzę przejęli ludzie, którzy odegrali czołowe role w przewrocie obalającym jakobinów. Byli nimi m.in. dawni działacze jakobińscy, [Jean Lambert Tallien](#), [Paul François Barras](#) i [Joseph Fouché](#), czy przyszły konsul [Jean Jacques Régis de Cambacérès](#). Termidorian cechowało przekonanie o konieczności zakończenia rewolucji i ugruntowania jej zdobyczy. Po objęciu władzy rozwiązali Trybunał Rewolucyjny, Komitet Bezpieczeństwa Powszechnego i Komunę Paryża. Rozpoczęto zwalczanie sankiulotów. Zniesiono ceny maksymalne i przyzwolono na handel z zagranicą.

Rozpoczął się tzw. *biały terror*. Klub jakobinów zamknięto, a ich działacze prześladowano. Wielu z nich trafiło na gilotynę i do więzień, wielu w wyniku represji popełniło samobójstwo. Zmieniono urzędników na lojalnych wobec nowego rządu. Usunięto prochy Marata z Panteonu. Burżuazja szybko się wzbogaciła, a pochodzący z niej termidorianie wspierali tę grupę kosztem innych. Ponownie ukształtowały się [podziały klasowe](#) w społeczeństwie. W miastach powstawały bogato urządzone salony publiczne, prowadzone przez burżuazję. Stawały się one miejscami dyskusji politycznych. Po ulicach miast zaczęli przechadzać się [muskadyni](#), młodzieńcy odziani według nowej mody. Gałkami swych lasek tłukli tych, których podejrzewali o [jakobinizm](#). Na frontach wojska Republiki odnosiły sukcesy.

Pokój z Prusami

We wrześniu 1794 roku generał Jourdan na czele wojsk francuskich pokonał Prusaków pod [Kaiserslautern](#) i miesiąc później przekroczył Ren. 2 października rozbił armię austriacką w [bitwie pod Aldenhoven](#). Te sukcesy francuskie zbiegły się z niepokojami po drugiej stronie granicy pruskiej, związanymi z [rozbiorem Rzeczypospolitej Obojga Narodów](#). Skłoniło to Prusy do podpisania 5 kwietnia 1795 roku [pokoju w Bazylei](#). Prusy uznały w nim granicę Francji na Renie i wystąpiły z antyfrancuskiej koalicji.

Jeszcze wcześniej, bo 9 lutego, jako pierwsza z koalicji wystąpiła Toskania, zawierając pokój z Francją w Paryżu. Do września 1794 roku generał Jean Charles Pichegru, dzięki zwycięstwom pod Ypres, Rousseber i Hoogdele, zajął całą Belgię. Następnie uderzył na holenderską Republikę Zjednoczonych Prowincji. Po krótkim oblężeniu 18 października zajął twierdzę [Nijmegen](#), 17 stycznia 1795 roku [Utrecht](#), a 20 stycznia holenderską stolicę – [Amsterdam](#). W Holandii również wybuchła rewolucja i wzorem francuskim utworzono tam republikę. 16 maja młoda [Republika Batawska](#) podpisała w [Hadze](#) traktat pokojowy z Francją, a następnie zawarła z nią sojusz. Pod koniec czerwca w Wandei przy pomocy floty brytyjskiej na nowo wybuchło powstanie rojalistyczne.

W dniach 17–20 listopada 1794 roku generał [Catherine-Dominique de Pérignon](#) pokonał wojska hiszpańskie w Katalonii w [bitwie pod San Lorenzo de la Muga](#). 22 lipca następnego roku, również w Bazylei, Francja i Hiszpania zawarły [pokój](#). Na jego mocy Hiszpania odstępowała Francji wschodnią część [Haiti](#).

Krach ekonomiczny

[Paul Barras](#), wybrany w skład I Dyktatoratu

Sytuacja ekonomiczna w Republice była zła. Miejski plebs domagał się przywrócenia cen maksymalnych i zwrócił się przeciwko luksusowemu stylowi życia burżuazji. W nocy z 31 marca na 1 kwietnia 1795 roku paryski proletariatus wystąpił na ulice. Został rozpędzony przez wojsko pod dowództwem niedawnego zdobywcy Holandii, generała Pichegru. 20 maja paryżanie ponownie wylegli na ulicę, tym razem zbrojnie. Zajęli oni Tuileries i zmusili Konwent do obietnicy powołania rządu, złożonego z ocalałych jakobinów. Sukces sankiulotów był jednak krótkotrwały. 22 maja

oddziały Gwardii Narodowej oczyściły Tuileries z rebeliantów, a Konwent cofnął dane obietnice. Jeszcze przez kilka dni wojsko i Gwardia krwawo tłumiły powstanie na ulicach Paryża.

Równocześnie Konwent Narodowy zaczął prace nad nową konstytucją dla Francji. Zakończył je szybko i 22 sierpnia (5 fructidora roku III) uchwalił nową ustawę zasadniczą, zwaną [Konstytucją dyrektorialną](#). Została ona przyjęta w referendum dokładnie miesiąc później. Władzę ustawodawczą powierzała [Ciału Prawodawczemu](#), złożonemu z dwóch izb. Izbą wyższą zostać miała [Rada Starszych](#), złożona z 250 deputowanych. Natomiast izbą niższą miała zostać [Rada Pięciuset](#), posiadająca [inicjatywę ustawodawczą](#). Każda ustawa, by wejść w życie, wymagała zatwierdzenia przez Radę Starszych. W Konstytucji znalazło także swe miejsce *prawo o dwóch trzecich*. Zakładało ono, iż 2/3 deputowanych Konwentu wejdzie w skład Ciała Prawodawczego. W ten sposób termidorianie chcieli uniknąć ewentualnej przewagi rojalistów w parlamencie. Władza wykonawcza została powierzona [Dyrektoriatowi](#). Składać się on miał z pięciu dyrektorów, wybieranych przez Radę Starszych z listy kandydatów przedstawionej przez [Radę Pięciuset](#). Zakładano co roku wymianę jednego dyrektora.

Zwalczanie rojalistów

Wprowadzenie *prawa o dwóch trzecich* było wymierzone w zdobywających nowych zwolenników rojalistów. 3 października 1795 roku w Paryżu wybuchło [powstanie rojalistyczne](#). Rebelianci zbroili się i następnego dnia, wobec nieudolności generała [Jacques'a François Menou](#), zajęli znaczną część miasta. Wtedy dowództwo [Armii Wewnętrznej](#) powierzono generałowi Bonaparte. W nocy sprowadził on do stolicy artylerię. 5 października (13 vendémiaire'a roku IV) jego żołnierze pokonali szturmujących Tuileries rojalistów. Powstanie zostało stłumione, a Konwent Narodowy mógł zakończyć swe prace, co nastąpiło 26 października 1795 roku. Rozwiązał się wtedy również Komitet Ocalenia Publicznego. Równocześnie obrady rozpoczęło Ciało Prawodawcze, a wkrótce rządy przejął Dyrektoriat.

Rządy Dyrektoriatu

Sprzysiężenie Równych[

Spośród pięciu pierwszych dyrektorów największe znaczenie mieli Paul François Barras i generał Lazare Carnot. Pierwszy wyznaczał polityczną linię Francji, drugi wojskową. Uprzywilejowana pozycja burżuazji i pogorszona sytuacja niższych warstw społecznych spowodowała polityczną aktywność miejskiego proletariatu i chłopstwa. W marcu roku 1796 [François Noël Babeuf](#) założył konspiracyjne [Sprzysiężenie Równych](#). Organizacja ta nawiązywała postulatami do tradycji *wściekłych*, hebertystów, a także w ograniczonym stopniu do tradycji jakobińskich. Była jednak dużo bardziej od nich radykalna, wnosząc o zlikwidowanie własności prywatnej, wymordowanie bądź deportację arystokracji i odsunięcie bogatych mieszczan od władzy. Poglądy te zyskały miano [babuwizmu](#). Do Sprzysiężenia Równych należeli m.in. chłop, który zastąpił rozpoznaniem orszaku królewskiego – Jean Baptiste Drouet, włoski pisarz [Philippe Buonarroti](#), czy kramarz i przyjaciel Babeufa [Augustin Darthé](#). Babuwiści przygotowywali powstanie, które miało obalić Dyrektoriat i rządy burżuazji. W sytuacji zmęczenia rewolucją mieli niewielkie poparcie.

W maju 1796 roku jeden z członków Sprzysiężenia wydał plan spisku władzom. Miały miejsce liczne aresztowania, w tym Babeufa. Na wolności pozostał Drouet, który wkrótce zorganizował w Paryżu demonstrację na rzecz uwięzionych babuwistów. Została ona stłumiona przez Gwardię Narodową i wojsko. Członkowie Sprzysiężenia długo pozostawali uwięzieni, a wyrok na nich zapadł 26 maja 1797 roku. François Babeuf i kilkunastu jego towarzyszy zostało zgilotynowanych następnego dnia. Wielu

skazanych zostało na karę dożywotniego więzienia lub banicję. Sprzysiężenie Równych zostało rozbite.

Ciężka sytuacja na froncie

Koalicja przystępowała do kontrataku. Na początku października 1795 roku Austriacy wysłali do Niemiec nową armię pod dowództwem marszałka polnego [Charlesa Josepha de Croix von Clerfayta](#). 29 października pokonała w bitwie pod Moguncją wojska Republiki i przystąpiła do oblężenia twierdzy. W kwietniu 1796 roku wojska francuskie zajęły [Badenię](#), a miesiąc później [Wirtembergię](#). W odpowiedzi do Niemiec ruszyła armia austriacka pod dowództwem arcyksięcia [Karola Habsburga](#). 22 czerwca pod [Quiberon](#) generał Hoche pokonał ostatnie szuańskie wojska, tłumiąc drugie powstanie wandejskie. Wciąż jednak działali leśni partyzanci. 4 lipca generał [Jean Victor Marie Moreau](#) zajął badeńską twierdzę [Rastatt](#), a 9 lipca pokonał arcyksięcia Karola pod [Ettlingen](#). 16 lipca generał Kléber zdobył [Frankfurt nad Menem](#), odcinając tym samym armii austriackiej pod Moguncją drogę odwrotu. Feldmarszałek Clerfayt wkrótce skapitulował. 11 sierpnia generał Moreau pokonał Austriaków pod [Neresheim](#), a generał Jourdan zdobył [Norymbergę](#) i zmusił [Bawarię](#) do zawieszenia broni. Czołówki wojsk francuskich zaczęły wkraczać na terytorium [Czech](#). 30 sierpnia 1796 roku arcyksiążę Karol przystąpił do ofensywy i pokonał w [bitwie pod Ambergiem](#) generała Jourdana, a 19 września w [bitwie pod Altenkirchen](#) armię generała Moreau. Francuzi wycofali się na linię Renu.

Bonaparte

Generał Bonaparte pod Rivoli

2 marca 1796 roku nowym dowódcą [Armii Italii](#) został generał Napoleon Bonaparte. Na froncie włoskim do tej pory panował zastój, a obydwie strony swą główną uwagę poświęcały walkom w Niemczech. 10 kwietnia generał Bonaparte rozpoczął kampanię atakiem na terytorium Królestwa Sardynii. Pokonał wojska sardyńskie w dwóch bitwach: pod [Millesimo](#) 13 kwietnia i pod [Mondovì](#) 27 kwietnia.

15 maja w Paryżu Sardynia podpisała traktat pokojowy z Francją. Na jego mocy Sardynia oddawała część swoich ziem Francji, zapewniała aprowizację i pozwalała na przemarsz jej wojsk. 10 maja Bonaparte pokonał armię austriacką pod [Lodi](#) i 4 czerwca rozpoczął oblężenie [Mantui](#). Dzień później rozejm z Francją zawarło Królestwo Neapolu, a 23 czerwca Państwo Kościelne.

Na odsiecz Mantui przysłała nowa armia cesarska, pod dowództwem generała [Dagoberta von Wurmsera](#). Bonaparte pokonał ją pod [Castiglione](#) 5 sierpnia i pod [Bassano](#) 8 września. Austriacy przysłali kolejną armię, pod komendą [generała Josepha von Alvintzy](#). Francuzi ją również pokonali, w [bitwie pod Arcole](#) 15-17 listopada 1796 roku. Ostatecznie Bonaparte rozbił austriacką armię

w [bitwie pod Rivoli](#) 14 stycznia 1797 roku. Wobec klęski generała Alvintzy, 2 lutego skapitulowała Mantua z resztkami wojsk austriackich.

Generał Bonaparte samodzielnie zagospodarowywał podbite tereny prowadząc własną politykę. 16 maja 1796 roku utworzył [Republikę Lombardzką](#), a 16 października [Republikę Cispaadąską](#). 19 lutego 1797 roku zawarł z Państwem Kościelnym pokój w [Tolentino](#). Wcześniej zawarł podobne traktaty z [Paryżem](#), [Modeną](#) i [Lukką](#). W marcu zajął bez wypowiedzenia wojny [Republikę Wenecką](#), której ziemie zaoferował potem Austrii. Zwycięstwa te przysporzyły Napoleonowi Bonaparte znacznej popularności. 18 sierpnia 1796 roku Hiszpania zawarła w [San Ildefonso](#) sojusz z Republiką. W poszukiwaniu kolejnego alianta Dyktoriał wysłał 15 grudnia 1796 roku wojska pod dowództwem generała Hoche'a do [Irlandii](#). Tam miały wesprzeć planowane irlandzkie powstanie i oczyścić wyspę z wojsk brytyjskich. Ekspedycja zakończyła się fiaskiem z powodu sztormów i działań brytyjskiej floty, co uniemożliwiało wylądowanie w [zatoce Bantry](#). 24 grudnia generał Lazare Hoche wrócił do Francji. 12 marca 1797 roku Bonaparte ponownie zebrał swą armię i ruszył na jej czele na Wiedeń. Jego wojska zajęły [Tyrol](#) i wkroczyły do [Styrii](#). 18 kwietnia Austriacy zawarli z Francuzami rozejm w [Leoben](#).

W Niemczech, nie wiedząc jeszcze o rozejmie, generałowie Moreau, Hoche i [Championnet](#) w szeregu bitew pokonali armię arcyksięcia Karola. Bonaparte proklamował [Republikę Cisalpińską](#) i [Republikę Liguryjską](#), a 17 października w [Campoformido](#), podpisał [traktat pokojowy](#) z Austrią. Na jego mocy Francja otrzymywała Belgię i posiadłości austriackie na lewym brzegu Renu. Cesarz uznawał Republikę Cisalpińską i zrzekał się Lombardii, w zamian otrzymał posiadłości weneckie. W stanie wojny z Francją pozostawała już tylko Wielka Brytania.

Udaremnienie rojalistycznego zamachu stanu

Tymczasem zwiększały się wpływy rojalistów. W wyborach do Ciała Prawodawczego w 1797 roku niemal cała 1/3 wybieranych deputowanych była rojalistami. Byli nimi teraz m.in. przewodniczący [Rady Pięciuset](#) generał Pichegru, dyrektor-generał Carnot i dyrektor [François-Marie, marquis de Barthélemy](#). Planowali oni przeprowadzenie zamachu stanu, który miałby przywrócić monarchię. Informacje o tych planach dotarły do Barrasa, który, chcąc je pokrzyżować, postanowił sprowadzić do Paryża zdolnego i wiernego dowódcę. Wybór padł na generała Hoche'a, ale ten niespodziewanie zachorował i wkrótce zmarł. Wobec tego Barras zwrócił się o pomoc do generała Bonapartego. Ten przysłał do Paryża generała [Pierre'a François Augereau](#).

Augereau dowiedział się, że rojalistyczny przewrót jest planowany na 4 września 1797 roku (18 fructidora roku V). Wyczekiwał z interwencją, by rojaliści nie wycofali się ze swojego zamierzenia i wpadli w pułapkę. Rano 4 września Augereau na czele żołnierzy zajął Tuileries, gdy tylko spiskowcy podjęli pierwsze działania. Aresztowano prawie sto osób, w tym 53 deputowanych Ciała Prawodawczego i jednego dyrektora. Do [Kajenny](#) zesłani zostali Pichegru i Barthélemy. Carnot zdołał zbiec do [Szwajcarii](#). Dyktoriał unieważnił wybory w 48 departamentach i zarządził nowe, które już nie przyniosły sukcesu rojalistom.

W styczniu 1798 roku Bonaparte poprowadził swe wojska na Szwajcarię, którą szybko zajął i utworzył na jej terenie [Republikę Helwecką](#). 15 lutego generał [Louis-Alexandre Berthier](#) proklamował powstanie [Republiki Rzymskiej](#) w miejsce zlikwidowanego Państwa Kościelnego. Papież [Pius VI](#) został uwięziony.

19 maja generał Bonaparte na czele [Armii Wschodu](#) udał się do [Egiptu](#). Dyktoriał planował w ten sposób otworzyć drogę do [Indii](#), które następnie zamierzano opanować. Bonaparte 11 czerwca zajął [Malte](#), a 2 lipca wylądował w [Aleksandrii](#). Egipt formalnie należał do [Imperium Osmańskiego](#), ale w rzeczywistości rządziła nim kasta [mameluków](#). 10 lipca Francuzi pokonali mameluków pod [El-](#)

[Ramanyah](#), 21 lipca w [bitwie pod piramidami](#), a już 24 lipca generał Bonaparte wkroczył do [Kairu](#). Na podbój [Górnego Egiptu](#) wysłał generała Dessaixa. 1 sierpnia 1798 roku admirał [Horatio Nelson](#) zniszczył flotę Republiki pod [Abukirem](#). Bonaparte i jego armia nie mieli możliwości powrotu do Francji. 9 września Turcja wypowiedziała Francji wojnę. (...)